

Cultuurelitarisme

► *Guido Eekhaut*

8 januari 2003. De rector magnificus Paul van der Heijden van de Universiteit van Amsterdam poneert de stelling dat intellectuelen die zich in de media te buiten zouden gaan aan eigen meningen nooit terechtgewezen worden. Er is, met andere woorden, geen mechanisme dat hen afstraft wanneer ze ongefundeerd het een en ander verkondigen. Wat ze daar doen, is dan ook vaak, volgens de rector, geheel vrijblijvend, en nauwelijks onderbouwd door wetenschappelijke verantwoordelijkheid. Binnen de academische muren daarentegen bestaat er een adequate kwaliteitscontrole, zo stelt de rector verder, waardoor wetenschappelijke exactheid van alles wat daar beweerd en gepubliceerd wordt, gegarandeerd wordt. In het publieke debat, door allerlei intellectuelen gevoerd in de media, bestaat die garantie niet, omdat het systeem niet aan zelfcontrole doet. Van der Heijden gaat daarbij zelfs zover te suggereren dat precies deze academici en intellectuelen die zich in het openbare debat begeven, niet diegenen zijn die academisch op de hoogste sporten van de ladder staan.

Pieter van Os, redacteur bij De Groene Amsterdammer, reageerde daar in een recent artikel nogal gepikeerd op. Deze mensen waar het in de kritiek van van der Heijden om gaat, worden in het openbare debat nu eenmaal niet in eerste instantie uitgenodigd om hun wetenschappelijke verdienste, maar vanwege hun vermogen om ingewikkelde academische kwesties uit te leggen voor een breed geïnteresseerd publiek, stelt hij. Daarenboven is de tegenstelling tussen de universiteit als intern regelend organisme enerzijds, en het 'vrije' publieke debat waar alles ongestraft kan anderzijds, onzinnig. Van Os heeft voorbeelden te

over van academici die in grote mate de intellectuele bal missloegen en toch aanblijven. "Aan de universiteit wordt zelden iemand ontslagen of berispt omdat hij of zij er bij herhaling aantoonbaar naast zit," schrijft hij. Misschien is het daarenboven ook zo dat vele academici niet in dat openbare debat aan de bak komen omdat ze de stilistische kwaliteiten ontberen die daarvoor nodig zijn, suggereert van Os verder nog.

De krijtlijnen zijn dus getrokken. De universiteit is in de visie van rector van der Heijden een gesloten arena waar alleen aan gelijkgezinden de kennis uitgedeeld wordt, en daarnaast het openbare debat waar slechts derderangs wetenschappers hun zegje doen. Er is echter nog wat anders aan de gang. Zowel de rector als de journalist gaan van de veronderstelling uit dat het openbare debat al te gemakkelijk beheerst wordt – of moet worden – door de academici. Dat is ook, in de middens van uitgevers, redacties en media, veelal een consensus.

Want zelfs al is de reactie van van Os terecht en de uitspraken van rector van der Heijden onverdedigbaar, dan is het toch opvallend dat het openbare debat vaak door academici gevoerd wordt – of dat nu de hoogvliegers binnen de muren of de dissidente en stijlbegeefde commentatoren in de kranten zijn. Er lijkt, met andere woorden, een niet altijd begrijpbare voorkeur te bestaan om dat openbare debat over eender welk onderwerp te laten domineren door mensen met een actieve academische graad en aanspreking, alsof daarbuiten geen mensen zouden bestaan die kunnen nadenken, die een doordachte mening en analyse kunnen formuleren. Alsof het ware woord alleen maar uit de academische tempel kan komen.

Een duidelijke vorm van cultuurelitarisme dus, gesteund op de vooronderstelling dat een academische titel een voorsprong geeft in het publieke debat – dat overigens niet over cultuur in de strikte betekenis hoeft te gaan, maar evengoed en zelfs méér nog over politiek en samenlevingsproblemen kan handelen. De houding van de media in deze is begrijpelijk maar daarom niet noodzakelijk verdedigbaar. Academici worden verondersteld zich diep over hun studiegebied gebogen te hebben en zijn dus aanspreekbaar wanneer dat studiegebied ter sprake komt tijdens het publieke debat. Anderzijds echter is hun aanstelling geen garantie voor een gefundeerde mening – zij kunnen immers evengoed als eender wie de bal verkeerd slaan, en hebben dat in het verleden al gedaan. Het zal niet de eerste wetenschappelijke discipline zijn die haar fout moet herkennen na nieuwe ontdekkingen. Het wetenschappelijke kerkhof ligt vol met theorieën die ooit furore maakten en nadien als onzinnig of esoterisch werden verwezen naar de historische archieven.

Daarenboven behoedt het bezitten van een academische graad en aanstelling de gebruiker ervan niet voor misvattingen, verkeerde diagnoses, verkeerde analyses, vooroordelen en gewone, alledaagse domheid. Een Italiaanse socioloog poneerde jaren geleden de stelling, dat domheid in alle lagen van de bevolking in even grote mate voorkomt. Met andere woorden: er zijn statistisch gezien evenveel domme hoogleraren als domme arbeiders. En uit ervaring weten we dat een hoogleraarschap de bezitter ervan niet behoedt voor blindheid met betrekking tot alles wat zich niet in het strakke en beperkte eigen studiegebied bevindt. Anderzijds zijn er natuurlijk ook evengoed academici die wél buiten hun gebied kijken, die intelligente en onthechte analyses kunnen maken en de relativiteit van elke soort kennis inzien. Maar dergelijke kwaliteiten vinden we ook terug bij niet-academici. Ik breek dus een lans om het intellectuele en maatschappelijke debat niet voor te behouden aan professionele academici.

Maar de slinger dreigt nu ook weer teveel de andere richting uit te gaan, met name in het manifest van Gust de Meyer, dat eerder dit jaar

verscheen bij Acco. Al meteen steekt deze hoogleraar communicatiewetenschap (K.U.Leuven) en zelfverklaard cultuurpopulist van wal met de bewering dat er niets mis is met populisme – alsof we nooit van Pim Fortuyn hoorden. En dit populisme is meteen een afstand nemen van elke vorm van 'intellectualisme'. Het is immers de populist, stelt De Meyer, die "de waarden verwerpt die door de elites of het 'establishment' gehuldigd worden. Die anti-elitaire kritiek is een onderdeel van een meer algemene argwaan tegenover vertegenwoordigers. De populist wantrouwt wie namens iemand anders spreekt; hij gelooft slechts in zijn eigen analyse."

Dat is wat de door De Meyer zo verguisde elites ook doen, dachten we.

Maar kijk: De Meyer ontdekt dat het populisme zich beroept op het gezond verstand, dat het vanuit de buik spreekt "en zeker niet alleen vanuit de zichzelf etalerende intelligente kop." En De Meyer vervolgt: "De populist stelt vertrouwen in de gewone man. Die weet wel hoe het er in de wereld en in zijn leven aan toe gaat; daar heeft hij geen betuttelaars voor nodig." Ook dit is mooi mee-

genomen voor iemand die als hoogleraar aan een prestigieuze universiteit toch moeilijk kan spreken voor (of in de plaats van) die gewone man. Daarenboven: in een tijdperk waarin zelfs specialisten niet weten hoe het er in de wereld aan toe gaat, kan zulke kennis moeilijk bij de 'gewone man' verwacht worden. Voor een dergelijke controversiële houding schrikt De Meyer evenwel niet terug: hij ziet naar eigen zeggen het politiek incorrecte populisme als de enige ware vorm om tot de waarheid te komen. Maar tegelijk, weerom paradoxaal, is de populist "iemand die spreekt namens het volk". Dan toch betuttelaars in die rangen?

De Meyer keert zich in het bijzonder tegen de situatie waarin het volk, met name de belastingbetaler, geld moet neerleggen voor de culturele en dus elitaire uitspattingen van een kleine groep intellectuelen, die voor iedereen gaan uitmaken wat nu werkelijk kunst en cultuur zijn. "Het punt is nu dat in alle elitaire milieus, via de belastingen, een beroep wordt gedaan op de (weinige) centen

Voor een dergelijke

controversiële houding schrikt

De Meyer evenwel niet terug:

hij ziet naar eigen zeggen het

politiek incorrecte populisme

als de enige ware vorm om tot

de waarheid te komen.

van de gewone man om de elitaire smaak in stand te kunnen houden.”

Dat is ook wel zo en het is in zekere zin altijd zo geweest, en gelukkig maar, anders hadden we geen *David* en geen *Mona Lisa* en geen enkele van de duizenden kunstwerken die de erfenis van onze en van andere culturen uitmaken. Er is altijd een culturele elite geweest die bepaalde wat er aan kunst geproduceerd werd. We kunnen dat betrouwen, en wanneer we de kathedralen van de oude Europese steden bekijken kunnen we ons afvragen welke offers het gewone volk daar ooit voor bracht. Na verloop van tijd echter is er niemand meer die de stem van de populist daarover hoort, en blijven slechts de kunstwerken over, waar we terecht fier op zijn.

Gelukkig relativeert De Meyer ook nog de ware toedracht achter zijn vorm van cultuurpopulisme: dit “richt zich enkel naar de enggestige, voorgeprogrammeerde, domme intellectuelen en diegenen die zich uit mode- of distinctiezucht culturele bagage voorwenden.” En dan kunnen natuurlijk meteen alle sluizen open. Commerciële televisie is ten onrechte de verguisde verleider van het volk, de grote dommaker, neen, zij “werkt zelf mee aan de constructie van een wij-gevoel en een eigen Vlaamse ‘identiteit’, ook in de zogenaamde ontspanningsprogramma’s als soaps.”

Merkwaardig, weerom, hoe in deze bescheiden analyse een Vlaamse identiteit herkend wordt in het beperkte Vlaamse aanbod op ons kleine scherm, terwijl de gemiddelde tv-kijker veel meer Amerikaanse dan binnenlandse producties ziet, producties die zeker niet bijdragen tot een versterking van de eigen identiteit. Het nauwe aanbod van eigen producties duidt net op een ontbreken van enige – financiële – mogelijkheid vanwege de eigen zenders om de stortvloed van Amerikaanse producties het hoofd te bieden en dus garant te staan voor een ‘Vlaamse eigenheid’ op het kleine scherm. Of bedoeld De Meyer *Big Brother* en de spelletjesprogramma’s? Laat ons niet lachen: de meeste van deze zijn op buitenlandse formaten gebaseerd en wie de equivalenten in het buitenland ziet is veeleer geneigd van een grootste gemene onculturele factor te spreken dan van een ‘eigen identiteit’. Commerciële televisie heeft maar één uiteindelijk doel: het verkopen van reclametijd. Elk ander hoger motief is haar vreemd.

Het verwijt dat De Meyer aan het adres van de culturele elite richt, is het veroorzaken van een ‘verzuurde’ samenleving, waartegen, in zijn ogen, de commerciële producties van onze eigen tv-zenders wellicht een houvast bieden ten bate van de

gewone mens. “Wil men nu echt niet zien dat ‘sociale cohesie’ juist door de commerciële tv wordt bevorderd?” vraagt De Meyer ontzet. De vraag is jammer genoeg terecht. En het woord dat we uit deze zin moeten onthouden is ‘commerciële’. Wanneer het scheppen van sociale cohesie afhankelijk wordt van de commerciële impulsen van mediamagnaten, dan wordt het tijd dat sociologen en cultuurpopulisten uit hun academische stoel komen en de gevolgen van al die commerciële impulsen op de cohesie van onze samenleving wat beter gaan bestuderen, in plaats van te reageren op een door hen waargenomen ‘verzuring’ die niet, en zeker niet opzettelijk, door de zogenaamd culturele elite werd veroorzaakt.

Welke kant kan de cultuurbedrijver echter nog uit? Begeeft hij zich niet met het hele lichaam en ziel in volkse middens, dan is hij een verwerpelijk en hovaardig elitarist, die voor de wufte vormen van vertier – zoals hij dat zelf zou definiëren – geen goed woord overheeft. Ja, het mag wel allemaal bestaan, de soaps en de spelletjes en de kranten die zich alleen maar met de kleine zonden van de medemens of met film- en andere sterren bezighouden. De gewone werkmens moet na zijn dagtaak toch ook zijn plezier hebben. Wanneer echter daarbij af en toe eens niet genoten wordt van de hogere vormen van cultuur, dan gaat de wereld ten onder. Wanneer er niet in evenredige mate tijd en belangstelling is voor hogere vormen van ‘cultuur’, dan erkennen we in onze samenleving niet langer meer de wens om een ‘beschaving’ te vormen. Het is doorgaans de consensus dat de elitarist langsheen deze lijnen denkt.

En ja, meestal doet hij dat ook zo. De samenleving dreigt op regelmatige basis ten onder te gaan omdat zij een aantal symptomen vertoont die de cultuurelitarist als de fundamentele tekenen van degeneratie ziet: dominantie van de economische sfeer en specifiek van het geldgewin, dominantie van de technologie en zeker van de technologische gadget, dominantie van de mateloze consumptie, dominantie van de normvervaging en het ontbreken van ethische en morele principes, dominantie van de vervreemding ten overstaan van cultuur en traditie, dominantie van de vervreemding ten overstaan van de natuur.

Het is een hele lijst, maar de feiten zijn er telkens, of de cultuurelitarist meent dat ze er zijn. Er zijn echter ook andere fenomenen, die erop lijken te duiden dat de samenleving zich méér en méér geestelijk verrijkt en verre weg staat van de ondergang. Dat spiritualiteit in vele vormen nooit weg geweest is, dat er meer dan ooit over filosofie

gedacht en gedaan wordt, dat jongeren steeds vaker opkomen voor een niet door winst en geld bedwongen wereld – dat ziet de cultuurelitarist veel te snel over het hoofd. Zijn elitarisme betreft de kennis en smaak van een kleine groep, en traditioneel heeft die groep zich altijd bedreigd gevoeld door de massa, die haar eigen smaken en voorkeuren schiep. Daarbij, onvermijdelijk, gestuurd door de grote commerciële krachten achter de coulissen.

Hierin heeft de cultuurelitarist dan weer gelijk: de commerciële krachten zijn machtiger dan ooit. Televisie, met name, heeft vele andere cultuuruitingen verdrongen. Ze bezit voor de massa een sirenenroep die geen ander cultureel verschijnsel in die mate te bieden heeft. De platvloersheid van een groot deel van haar aanbod is ronduit ont-nuchterend. Er zou geen vuiltje aan de lucht zijn indien niet voor vele mensen precies alléén dit kanaal hun kennis over de politieke en culturele wereld definieert. Het venster op de wereld is een kijkgaatje waarvan de richting bepaald wordt door conglomeraten die uitsluitend commerciële bedoelingen hebben. Elk maatschappelijk belang is allang vergeten. De massa lijkt te worden zoet gehouden met de illusoire avonturen van pseudo-rolmodellen, terwijl de ware gebeurtenissen zich buiten hen afspeelen. Daardoor wordt de grote kritische kracht van de massa verzopen in een stroom van weinig relevante informatie (vaak pseudo-informatie), terwijl de machthebbers zonder veel weerstand hun programma kunnen afwerken.

Deze stelling lijkt op het scenario voor een paranoïde fictie. Niettemin blijven grote groepen mensen verstoken van elke vorm van openbaar debat, omdat hen veel prettiger alternatieven geboden worden dan naar openbare debatten hoeven te kijken. Huxley's Soma heeft een digitale vorm aangenomen, die televisie heet, en die een hypnotische kracht uitoefent op de massa. De cultuurpessimist heeft mooi praten tijdens een openbaar debat dat nauwelijks door de betrokkenen gevolgd wordt. Ondertussen grijpt de neoliberale democratie met steeds steviger hand om zich heen, daarbij het volk reducerend tot een populatie van toeschouwers die de maatschappelijke maar vooral economische gevolgen ondergaan. Ze ondergaan, omdat hen op effectieve wijze elke vorm van protest en reactie wordt ontnomen.

Maar in welk tijdperk werd cultuurpessimisme niet hartstochtelijk bedreven? In welk tijdperk stonden de intellectuelen niet met getrokken zwaard tegenover de platvloersheid van de massa? In welk tijdperk verklaarden zij zich niet de gezworen vijanden van het wufte massavertier? En in welk tijdperk bleken zij achteraf niet in hoge mate gelijk gekregen te hebben, omdat van die massacultuur en dat wufte vertier niets meer overbleef dat in enige mate bijdroeg tot de verdere ontwikkeling van de samenleving?

Het gecompleteerde consumerisme schept een nieuwe wereldorde van objecten die ons enthousiasme opwekken en die een extase veroorzaken welke niet inherent is aan de objecten zelf. We worden wild om het nieuwste soort GSM, niet omdat het zo'n cultureel intrigerend voorwerp is, maar omdat het een fetisj van onze consumptiedrang is. Het consumerisme schept *mood changes* waarbij vergeleken manisch-depressieve ziektebeelden klein bier zijn. Erger is dat cultuur, in de nauwe betekenis, een consumptieproduct geworden is dat door zijn alomtegenwoordige verspreiding niet de kenmerken van haar 'beschaving' meer inhoudt. Het is onwaarschijnlijk dat onze vele alledaagse culturele objecten de musea van de toekomst zullen halen. Consumptie is een consumptie-industrie geworden, net zoals cultuur een cultuurindustrie geworden is. Dit zet de cultuurpessimist niet aan tot enige overdreven vorm van vertrouwen. Hij moet voortdurend oppassen niet te trappen op de residu's van een voormalige cultuurtheorie, waarvan de onzuiverheid in staat is elke hedendaagse discours omtrent 'cultuur' te vergifigen.

Al sinds Oswald Spengler is de Westerse cultuur op weg naar zijn ondergang, zonder daar ooit te arriveren. Pessimisme terzake is dus voorbarig gebleken, en zal dat tot nader order ook wel blijven. Dezelfde of alleszins gelijkaardige visies op een decadente sociale en morele cultuur die ontstond met de aanvang van de Industriële Revolutie is veeleer een kind van de al te rijke Romantische verbeelding, dan een werkelijkheid.

We zijn natuurlijk geneigd het heden te zien als een uniek, origineel en markant moment in de geschiedenis, veeleer dan als een verderzetten van een reeds lang geleden aangevat proces, want we zien onszelf ook als unieke mensen die in hun streven het summum van wetenschappelijke en ethische cultuur hebben bereikt.

Natuurlijk is de materiële vooruitgang in het Westen geen reden voor een optimistische visie op haar ontwikkeling (onze redding hangt niet af van de volgende generaties mobiele telefoons); deze ontwikkeling evenwel afdoen als een rechtstreekse tocht naar de metafysische hel is nu ook weer overdreven. Pessimisme begeleidt elke crisis, en de Westerse wereld is zo complex geworden dat elke uitschuiver meteen mediamek genoeg geacht wordt om tot een wereldwijde crisis verklaard te worden.

Uiteindelijk krijgen de pessimisten altijd gelijk, omdat ze achteraf zelden tegengesproken worden: telkens staat een nieuwe crisis op ons te wachten, waarbij de wereld alleen nog maar complexer wordt. Na afloop van de Koude Oorlog meenden we af te zijn van een aantal tegenstellingen, maar we waren de islam vergeten, al sinds ruim méér dan een millennium de ideologische vijand van het christendom. Zo is elke crisis slechts een opflakking van een voorgaande maar bijna vergeten crisis.

Het cultuurpessimisme is echter zelfs binnen de cirkel van intellectuelen niet altijd een gegeerd goed. Dat blijkt uit de bundel opstellen van de Nederlandse literatuurcriticus Arnold Heumakers, die stelt dat de cultuurcriticus slechts kan denken in termen van verlies. Hij vertolkt immers altijd de waarheid van gisteren en blijkt niet in staat de geschiedenis als een verandering te zijn. Neen, voor hem gaat het immer slechter, en is de historie een cascade van steeds grotere culturele en maatschappelijke rampen. Cultuurcritici, in het bijzonder cultuurpessimisten, erkennen in elke cultuur alleen dat wat verloren gaat, omdat ze op de traditie geënt zijn. Ze erkennen echter de waarden van niet het nieuwe.

Tegenover hen staat een nieuwe ontwikkeling in de psychologie, die zich op het geluk richt – een tendens die bijna onvermijdelijk uit de Verenigde Staten komt. Wég met het pessimisme en de psychoanalyse van weleer. De mens moet leren om gewoon gelukkig te zijn, maar hij moet ermee rekening houden dat gemoedstoestanden gehoor geven aan een interne thermostaat, die de natuurlijke toestand telkens weer probeert te benaderen. Iemand die van nature depressief is, zal dat telkens weer zijn, welke ook de externe prikkels zijn. Een dergelijke theorie biedt weinig hoop voor diegenen die menen zelf de loop van hun leven in handen te kunnen hebben. Méér voer voor de cultuurpessimisten dus, al was dat niet de bedoeling. Daarbij kunnen we niet vermijden te denken aan al de (ook weer Amerikaanse) therapieën die pro-

beren mensen een kunstmatig geluksgevoel aan te praten. De cultuurpessimist zal er op wijzen dat mensen deel uitmaken van een samenleving, en dat de gezondheid van de mens parallel loopt aan die van de samenleving. Een andere stand van zaken is ondenkbaar, tenzij voor wie een totale vorm van solipsisme bedrijft of meteen maar in een woudhut is gaan wonen.

De verlokkelijke roep van de massamedia biedt mensen echter de mogelijkheid om op regelmatige basis te ontsnappen aan de problematiek van mens en maatschappij, door zich te wikkelen in de aura van kunstmatige werelden en kunstmatige mensen. Deze avatars van het ware leven ontwikkelen zich op een zelfstandige manier, zo lijkt het, en bieden niet een spiegel van de samenleving, maar een alternatief ervoor. De eigen problemen kunnen een paar uren opzijgeschoven worden, en een gelukkig gevoel aangekweekt, waarbij de empathie niet naar de werkelijke medemens gaat, maar naar de kunstmatige personages op het kleine scherm. We zijn méér bevriend met *Friends* dan met onze burens, laat ons het zo stellen.

Het zou van een cultureel cynisme blijken geven er te moeten op wijzen dat een dergelijke maatschappelijke ontwikkeling opzettelijk gebeurt. Het zou van een paranoïde instelling getuigen er te willen op wijzen dat deze ontwikkeling gestuurd wordt door een grote samenzwering die zich, à la *X-Files*, achter de schermen bezighoudt met het lot van mens en maatschappij.

De waarheid zal echter blijken te zijn, dat geen meesterplan bestaat, dat slechts fundamenteel winstbejag en commerciële praktijken deze maatschappelijke ontwikkeling veroorzaken. TV-tijd is duur, er is dus reclame nodig om de zaak draaiend te houden, het publiek krijgt dat soort programma's waar de meeste mensen bereid zijn naar te kijken. Er zijn geen complotten, maar dat maakt de ontwikkeling niet minder zorgelijk.

Bibliografie

- Pieter van Os. *Vertolker van de Waarheid van Gisteren*. De Groene Amsterdammer, 31 mei 2003.
- Arnold Heumakers. *De Schaduw van de Vooruitgang*. Querido, Amsterdam, 2003.
- Gust De Meyer. *Manifest van een Cultuurpopulist. Over de media, het middenveld en de cultuur van het volk*. Acco, Leuven/Leusden, 2003.